

Winschoten en Veendam zijn twee belangrijke steden in Oostelijk Groningen. Beiden hadden rond het begin van de twintigste eeuw ongeveer 10000 inwoners. Verder zijn er niet veel overeenkomsten tussen de beide steden. Veendam is een industriestad en Winschoten is veel meer een dienstenstad met een sterke regionale functie op het gebied van het midden- en kleinbedrijf. Mijn interesse vloeit voort uit mijn verbazing dat twee plaatsen die zo dicht bij elkaar liggen en qua inwoners nauwelijks voor elkaar onderdoen er zo verschillend uitzien. Veendam en Winschoten zouden naar mijn gevoel vanuit het verleden echter wel degelijk meer op elkaar moeten lijken. Ze hadden beiden een regiofunctie kunnen vervullen. Ze hebben beiden een redelijk achterland waarmee ze uit de voeten zouden kunnen. Waar ik in mijn scriptie naar wil gaan kijken is het politieke aspect in de eerste decennia van de twintigste eeuw.

Ik wil gaan uitzoeken wat de keuzes waren die in de politieke arena gemaakt werden. Was er een duidelijk verschil in keuzes die de beide gemeenteraden maakten. Was er in Veendam een duidelijke keuze, die Veendam voor het MKB minder aantrekkelijk maakte. Liet Veendam het MKB doelbewust links liggen en concentreerde het zich vanuit het verleden meer op de industriële sector? De NS besloten in de jaren dertig om het station in Veendam te sluiten en wat had dat voor gevolgen, vooral het MKB zal daar niet blij mee zijn geweest. Zorgde de sluiting van het station nog voor protesten vanuit de raad van Veendam in de richting van de NS. Voor Winschoten wil ik graag weten wat het probeerde te doen om meer industrie naar zich toe te trekken. Een van de vragen die bij mij naar boven is komen drijven, is probeerde Winschoten zichzelf ook meer als industriestad te promoten, door meer subsidies te geven of het vestigingsklimaat voor de industrie te verbeteren. Waren er vanuit de gemeenteraad factoren aan te wijzen die het MKB bevoordeelden.

Wie waren de spelers in het politieke spel van de gemeenteraad. Zowel in Veendam als ook in Winschoten waren er een aantal mensen dat gedurende de hele periode een belangrijk aandeel in de gemeenteraad iets te vertellen hadden. In Winschoten is de heer Schönfeld gedurende een jaar of 45 wethouder/burgemeester. In Veendam spelen de families Duintjer, Wilkens en Meihuizen een zeer belangrijke rol. In Winschoten waren gedurende de jaren 1890 tot 1940 13 mensen burgemeester dan wel wethouder. Winschoten had in die tijd 2 wethouders. Over Veendam is dat overzicht nog niet helemaal duidelijk, wel gold dat ook daar weinig wisselingen van wethouders plaatshadden. In Winschoten waren de mensen uit de dienstensector sterk vertegenwoordigd in de raad. Dit kwam mede doordat Winschoten sinds het de Franse tijd een belangrijke rol speelde op het gebied van de diensten. Zo was er in Winschoten een kantongerecht en een arrondissementsrechtbank en allerlei diensten die hiermee samenhangen, zoals een gevangenis en een hypotheekbank. In de dienstensector gaan de banen iets minder snel over van vader op zoon, dan in het bedrijfsleven en is dat ook zichtbaar in de gemeenteraad is iets wat ik mij afvraag en waar ik een antwoord op wil vinden. Ook werd er in Winschoten niet vreemd aangekeken tegen mensen die van buiten kwamen. Winschoten had veel inwoners die niet in Winschoten waren geboren. Dat de gemeenteraad invloed had op wat er in de stad gebeurde was wel duidelijk. Zo is er een gymnasium in Winschoten gekomen in 1832 omdat een aantal notabelen dat wilden. Er is geen armenschool in Winschoten gekomen, omdat de burgemeester de raad zover kreeg om er niet mee in te stemmen. Dat zijn enkele voorbeelden waarin de kleuring van de raad van belang is geweest en ik wil kijken of er meer van dat soort voorbeelden te vinden zijn die de verschillende wegen die Winschoten en Veendam gegaan zijn kunnen verklaren.

De bronnen waarmee ik mijn vragen probeer op te lossen zijn de gemeenteverslagen die over bijna alle jaren gepubliceerd zijn. In die verslagen staan de leden van de gemeenteraad, de belangrijkste besluiten uit de raad en andere belangrijke gebeurtenissen die in het afgelopen jaar plaatsvonden in beide steden. Verder zijn er notulen van raadsvergaderingen en vergaderingen van burgemeester en wethouder aanwezig. Presentielijsten van gemeenteraadsvergaderingen zijn aanwezig waardoor er een idee ontstaat van wie welke onderwerpen belangrijk vindt door wel of niet aanwezig te zijn.

Een probleem dat ik inmiddels onder vonden heb is dat verkiezingsuitslagen slechts ten dele bewaard zijn gebleven. Ik wilde kijken of er verschil was in verkiezingsuitslagen in beide steden en in verkiezingen voor Tweede Kamer en gemeenteraden. Doordat deze uitslagen niet volledig aanwezig zijn, en indien aanwezig dan is slechts het proces-verbaal van het hoofdstembureau over, vervalt dat onderdeel van mijn vraagstelling. Wel bekend is wie er in de raad zitten. Hierdoor is het mij inmiddels duidelijk geworden dat ook in de raad van beide steden een verschil zit. In Veendam zitten meer mensen met een industriële achtergrond in de raad dan in Winschoten. Zo heeft Winschoten slechts gedurende drie jaar een fabrikant als wethouder en in Veendam zitten de families Duijntjer, Meihuizen en Wilkens een zeer belangrijke rol in de raad. Dit zijn families die een groot deel van de industrie in Veendam beheersen, ze hebben meerdere fabrieken in allerlei sectoren.

In Winschoten zijn dus niet veel families echt heel belangrijk voor de gemeenteraad, maar kan er gedacht worden aan de functies van de gemeenteraadsleden. Zitten er in de hele periode bijvoorbeeld opvallend veel kantonrechters, advocaten en notarissen in de raad.

Verder zijn er nog gedenkboeken geschreven over de meest uiteenlopende onderwerpen waar ik de nodige informatie uit zal kunnen halen. Zo zijn er boeken geschreven over de diverse scholen voor voortgezet onderwijs. Daar zou informatie over verschillende personen die later een rol in de gemeenteraad gaan spelen, kunnen staan. Verder staat er vaak een geschiedenis in van de school zelf en welke problemen zij met de gemeente hadden. De gemeente had vaak nog een rol in de benoeming van de leraren en daar zou misschien een koers geconcludeerd kunnen worden die de gemeente wenselijk acht.

Kranten zijn een andere informatiebron die nuttig kan zijn, maar daar heb ik mij nog niet uitvoerig mee bezig gehouden. Maar als aanvullend op de vergaderingen van de gemeenteraad kunnen ze een goed beeld geven van wat er speelde in beide steden en wat er onder de kiezers leefde. Het bevolkingsregister is ook nog een nuttige bron van informatie die goed gebruikt kan worden.

Uitgangsbouken voor mijn scriptie zijn het boek van Jan Voerman *Verstedelijking en migratie in het Oost-Groningse veengebied 1800-1940*. Dit boek behandelt heel mooi de tijd van mijn scriptie ook en geeft heel veel informatie van waaruit ik verder kan bouwen en andere elementen aan de verstedelijking kan toevoegen. Verder gebruik ik de gedenkboeken van Potjewijd en timmer over Winschoten en enkele boeken over de geschiedenis van Veendam om het leven in beide steden weer te geven.

Op dit moment ziet de vermoedelijke structuur van mijn scriptie er als volgt uit.

- 1) Inleiding en afbakening van het onderwerp
- 2) Korte geschiedenis van Winschoten en Veendam.
  - a) Wat is de achtergrond van beide steden?
  - b) Hoe is de bevolkingsopbouw in beide steden?
- 3) De gemeenteraad in Veendam
  - a) Hoe is de raad opgebouwd (hoeveel leden, wethouders)?
  - b) Wie is de burgemeester?
  - c) Wie zitten er in de raad?
  - d) Wie zijn de wethouders?
- 4) De gemeenteraad in Winschoten
  - a) Hoe is de raad opgebouwd (hoeveel leden, wethouders)?
  - b) Wie is de burgemeester?
  - c) Wie zitten er in de raad?
  - d) Wie zijn de wethouders?
- 5) De koers van de gemeenteraad en college van B&W in Veendam
  - a) Wat zijn de belangrijkste onderwerpen die behandeld worden in de gemeenteraad?
  - b) Hoe probeert Veendam zich te profileren (is er extra aandacht voor de industrie)?
  - c) Wat doet Veendam om meer MKB aan zich te binden?
- 6) De koers van de gemeenteraad en college van B&W in Winschoten
  - a) Wat zijn de belangrijkste onderwerpen die behandeld worden in de gemeenteraad?
  - b) Hoe probeert Winschoten zich te profileren (is er extra aandacht voor het MKB)?
  - c) Wat doet Winschoten om meer industrie te krijgen?
- 7) Beoordeling van de verschillen. Waaraan zijn de verschillende keuzes van beide gemeenteraden toe te schrijven?

Winschoten en Veendam zijn twee op elkaar gelijkende gemeentes. Ze liggen dicht bij elkaar en hebben op het oog een zelfde status. Beiden zijn hoofdkern in een relatief uitgestrekt gebied zonder dat ze echte steden zijn.

Inleiding

Ook in Winschoten en Veendam en de rest van het Oost-Groninger veengebied deed zich als gevolg van economische ontwikkelingen een verstedelijkingsproces voor.¹ Tussen 1800 en 1940 hebben er zich in de regionale economie drie fases afgespeeld, die elk ongeveer vijftig jaar besloegen. In de eerste vijftig jaar was het de turfgraverij die zijn dominantie aan het verliezen was ten gunste van de zeescheepvaart. De zeescheepvaart had ook weer veel uitstralingseffecten op de rest van de economie van het veengebied. In de tweede fase van de economische ontwikkeling waren het de landbouwindustrieën die opkwamen. Deze drukten een steeds groter stempel op het economisch leven in het veengebied. Het waren vooral de aardappelmeel- en strokartonindustrie die opkwamen. De laatste fase tenslotte was de fase van de verdergaande industrialisatie. In deze fase die gekenmerkt werd door de opkomst van coöperaties, werden de industrieën steeds meer gespreid. Verder kwamen er ook andere

---

¹ Voerman, Verstedelijking 16.

industrieën in deze tijd tot ontwikkeling, die nog maar gedeeltelijk of soms helemaal niets met de landbouw van doen hadden.

Leven in Winschoten in de negentiende eeuw

Allereerst vertel ik nu over het leven in Winschoten in de negentiende eeuw. Winschoten is met 2206 ha een van de kleinere gemeenten in het veengebied.² Hoe oud is Winschoten? Dat is een vraag waar geen definitief antwoord op te geven is. Vast staat dat de naam Winschoten voor het eerst is aangetroffen op een oorkonde uit 1391.³ Verder staat vast dat toen het klooster in Heiligerlee in 1230 is gesticht Winschoten al bestond. Maar de bronnen ontbreken om met zekerheid te kunnen vaststellen wanneer Winschoten is ontstaan. Door de geweldige springvelden die de Dollard deden ontstaan en waardoor het water dicht bij Winschoten kwam, was het noodzakelijk een waterkering aan te leggen. Een van de eerste en belangrijkste waterkeringen was de Vissersdijk. Deze liep van de zandhoogten ten noorden van Winschoten tot de Garst en het daarachter gelegen hoogveengebied dat beter bekend staat als het Zuiderveen. De oudste bewoning van de huidige gemeente komen voor in de oude gehuchten Zuiderveen, Oostereinde en Bovenburen. Winschoten bleef lange tijd een onbeduidende plaats. De betekenis van Winschoten vermeerderde in de 16e eeuw toen het als strategisch belangrijk punt werd aangemerkt. Winschoten werd een vesting. Graaf Willem Lodewijk omgaf, op last der Algemene Staten, Winschoten van vestingwerken die werden gedekt door schansen te Hogebrug en Winschoterzijk. **Invoegen plaatje vesting Winschoten**

Het belang van Winschoten nam pas echt toe vanaf de Franse Tijd. Winschoten werd door Keizer Napoleon verheven tot hoofdplaats van een arrondissement en kanton en door de vestigingen vanaf 1 maart 1811 van een rechtbank, kantongerecht, een hypotheek- en een registratiekantoor.

Culturele leven

De sociëteit De Harmonie neemt een zeer belangrijke plaats in het culturele leven in Winschoten in.⁴ De Harmonie werd door een aantal notabelen in januari 1809 in herenlogement Wisseman opgericht. In 1865 verhuisde de sociëteit naar het lokaal Schoongezicht. Dit was nodig omdat Wisseman niet groot genoeg meer was. De sociëteit ging toen ook societëitsfeesten organiseren. De Harmonie kon zich voor het eerst echt goed laten gelden bij de eerste steenlegging voor het monument in Heiligerlee. Dit werd luister bijgezet door de aanwezigheid van kroonprins Willem en zijn oom Prins Hendrik. De Heiligerleefeesten die De Harmonie had georganiseerd duurden vier dagen en waren een doorslaand succes. Ook de twee koninginnen verbleven in 1892 enkele uren in De Harmonie. De Harmonie bleef in ledental groeien en kon niet meer in Dommering blijven. Dommering was inmiddels ook eigenaar van Wisseman geworden en besloten werd om Wisseman grondig te verbouwen en

---

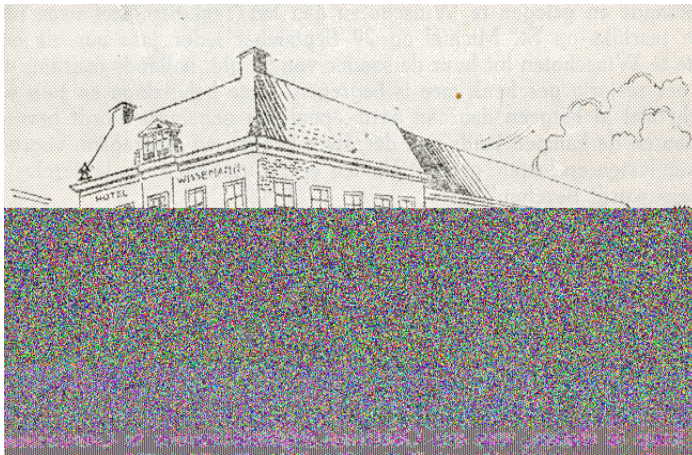
² Voerman 65.

³ Timmer 7.

⁴ Timmer 204-208.

daarna trok De Harmonie ook weer daarin. De Harmonie trok vooral de aandacht door nationaal bekende theatergezelschappen naar Winschoten te halen.

Naast De Harmonie was het Departement van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen van belang voor het culturele leven in Winschoten.⁵ Dit departement werd op 9 februari 1817 opgericht. In het bestuur van dit departement hebben veel vooraanstaande Winschoters zitting gehad.⁶ Het departement zorgde voor winterwerk voor werkloze arbeiders, en verder verleende het medewerking aan cultivering van braakliggende gronden. Verder richtte het een Leesbibliotheek op en promoveerde het onderwijs, door regelmatig schoolgaande kinderen te belonen. Verder heeft het een kleuterschool gesticht, de zgn. Fröbelschool. Verder is er een Nutsspaarbank opgericht met als directeuren mr. B. Wichers, mr. H.J. Engelkens, dr. J.F.

Het Hotel „Wissemann“ omstreeks 1860

Figuur 1 bron: Timmer

Schönfeld, W.D. Lichtenvoort, K.E. Groeneveld en J. Post van Venema.

Een belangrijke plaats in het culturele leven in Winschoten neemt het Stenenlogement, later hotel Wisseman en later Hotel Dommering in. Het pand stond tussen de Langestraat en de Torenstraat. Het pand kwam in een openbare veiling in 1812 waarop de Oost-Friese logementhouder Friedrich Heinrich Wisseman het pand kocht voor 25000 gulden. In 1872 ging het pand over in handen van Lambertus Koops en in 1894 kwam het in handen van B. Dommering.

Koninklijke bezoeken

In 1873 werd het monument voor Graaf Adolf onthuld in Heiligerlee. Daarvoor kwam Zijne Hoogheid Koning Willem III, vergezeld van de prinsen Hendrik en Frederik der Nederlanden en prins Alexander naar Winschoten. Ze werden ontvangen door de oudste wethouder van Winschoten mr. A.J. de Sitter, burgemeester Koops was vanwege droeve familieomstandigheden afwezig.⁷ Het was een fantastisch bezoek dat alleen door de weergoden in de steek werd gelaten. De koninklijke stoet kwam na de onthulling van het monument weer terug in Winschoten. Hier was Nicolaas Beets uitgenodigd om een gedicht voor de koning

---

⁵ Timmer 208-214.

⁶ Als voorzitter of secretaris zijn dat onder anderen: mr. H.J. Engelkens, baron H.L. Wichers, ds. B.H. Steringa Kuijper, mr. H.J.H. Modderman, U. Uges.

⁷ Voerman 100-101.

voor te dragen.⁸ De komst van de koning verwoordde Nicolaas Beets als volgt: *Hij kwam, hij kwam op aller wensch; Ook voor dees noordelijkste grens En grensplaats zijner staten, Heeft hij den Haag verlaten.* En over Winschoten zei hij het volgende: *Winschoten was een dorp, niets meer, Toen Nassau krenkte 't Spaansche heir ; Nu pronkt het bij uw steden, Maar nooit zoo fier als heden!*

Voor de Winschoters was het feest met de terugtocht van de koning niet afgelopen. Voor hun verdiensten voor de maatschappij werden onder andere de vooraanstaande Winschoters, mr. Haitzema Viëtor, mr. A.J. de Sitter en mr. Sandbrink, geridderd. Bij al deze gelegenheden werd weer teruggekeken op het koninklijk bezoek en werden er weer feestjes georganiseerd. Berend Haitzema Viëtor was oud-notaris, oud-wethouder, oud-Gedeputeerde en lid van meerdere plaatselijke lichamen overleed in 1874.

In 1892 kwam de 11-jarige Koningin Wilhelmina vergezeld van haar moeder de Koningin-regentes Emma opnieuw naar Winschoten om de Heiligerleefeesten te vieren. Toenmalige burgemeester Wichers stelde een bevolkingscommissie in die dit bezoek moest voorbereiden. In deze commissie waren allerlei lagen van de bevolking vertegenwoordigd.⁹ Winschoten werd zeer feestelijk aangekleed voor het bezoek van de twee Koningen op 23 juni. De verschillende hotelhouders en het bestuur van de sociëteit De Harmonie organiseerden allerlei feestelijkheden voor hun bezoekers en leden. De twee Koninginnen werden verwelkomd in hotel Wisselman en aten daar alvorens ze aan een rijtoer door Winschoten begonnen die eindigde bij de sociëteit De Harmonie. Hier trad het mannenkoor Orpheus op onder leiding van W.G. Wagner. H. Schuurmans hield hier een toespraak namens de Winschoter burgerij.

Sport en ontspanning

In 1857 hadden de beter-geïnteresseerden in Winschoten al de beschikking over een zwembad. Deze was gevestigd bij de Winschoter Hogebrug in de Pekel A. er was ook een officiële vereniging te weten de Winschoter Bad-Sociëteit. Badmeester was de plaatselijke kastelein Stuiveling en leden waren de notabelen van de gemeente. Deze badsociëteit hield het uit tot 1870. Daarna moest er een andere plaats gevonden worden, daar het Pekel A te smerig werd en niet meer als badplaats dienst kon doen. De nieuwe plaats werd gevonden in de spoorgracht. Het kostte 3000 gulden om hier een bad te maken, deze werden in 60 aandelen uitgegeven die gretig aftrek vonden. Het bad kwam gereed in 1882 en heeft tot in de negentiger jaren bestaan. Daarna heeft het tot ver in de twintigste eeuw geduurd voor er weer

---

⁸ In bijlage is het volledige gedicht bijgevoegd.

⁹ In de commissie hadden de volgende heren zitting: H. Addens, G. Boelsen, H. Dik, A.L. Groeneveld, W.G. Wagner, F.F. Zuidema, M. van Berg, C.P.W.J. Beudeker, mr. J. Boldingh, mr. H. Hesse, dr. B. van der Meulen, J. Bonthond, P. Van Dijk, mr. A.H. Koning, I.T. Lutteken, R.U. Mesdag, E.K. Post, mr. H.I. Schönfeld, H. Schuurmans en dr. Th. Haaksma Tresling.

een bad kwam in Winschoten. In mei 1921 kwam er bij het gemeentelijke sportpark aan de Sint Vitusholt een zwembad.

Grootste verenigingen in de laatste decennia van de negentiende eeuw waren de gymnastiekvereniging BATO en de voetbalvereniging WVV. Beiden bestaan heden ten dage nog. In Winschoten had eerst de elitaire gymvereniging Allebé het levenslicht gezien. Hiervan mocht alleen de studerende jeugd lid worden. Voor de rest werd de vereniging BATO opgericht. Allebé werd opgericht op initiatief van D.H. Bosch en had onder haar leden vele zoons en dochters van notabelen in Winschoten.

BATO werd opgericht in 1883. Onder de oprichters behoorden onder andere G.W. Spitzen, later bekend geworden onder de naam Geert Teis. BATO werd een van de grootste verenigingen uit de omgeving.

WVV is een van de oudste voetbalclubs van het Noorden en de eerste in Oostelijk-Groningen. WVV werd in 1897 opgericht en kent een roemrijk verleden. Zo werd het in 1910 zelfs ongeslagen kampioen van het Noorden, daarmee grootmachten als Be Quick achter zich houdend.

De heer Wichers die aan het eind van de negentiende eeuw burgemeester was van Winschoten, was ook lid van het bestuur van de Noord-Nederlandse Hippique-Vereniging. Deze vereniging had als punt van samenkomst Winschoten gekozen omdat die plaats zo mooi centraal lag in het Oldambt-Westerwolde-Veenkoloniën gebied.¹⁰ Deze vereniging was in 1899 opgericht.

Winschoten had ook een ijs sportvereniging. De ijsclub Winschoten is opgericht in 1886 en had aanvankelijk 18 leden. In het bestuur hadden zitting: G. Heikens Gzn., W. Wijnberg, K. Goeman Pott (voorz.), J.L. Robertus en A. Abels. De heer Goeman Pott werd na korte tijd opgevolgd door de heer M. ten Cate. Deze vereniging hield zich in het begin ook bezig met harddraverijen.

Ook al sinds halverwege de negentiende eeuw werd de biljartsport in Winschoten beoefend. Toch had Winschoten lange tijd slechts 1 biljart namelijk die in het gerenommeerde café De Vink van de heer Vermaak aan de Vissersdijk.

Schaken is ook een sport die al van oudsher in Winschoten werd beoefend. De schaakclub Van der Linden heeft vele jaren lang een geweldige naam gehad, niet alleen in Winschoten maar ook ver daarbuiten. De vereniging is in 1874 opgericht door dr. Th. Haakma Tresling. Vermaarde spelers waren mr. J.D. Tresling, landmeter Bos en apotheker Boerma.

Winschoter kerkleven

Winschoten had in 1812 drie kerken, nl. de Nederlands Hervormde, de Rooms Katholieke en de Israëlitische.¹¹ Een bekende dominee uit Winschoten was dominee B.H. Steringa Kuijper. Hij diende de gemeente van 1825 tot 1860.¹² Hij bekleedde verder voorname functies bij andere plaatselijke verenigingen. In zijn nagedachtenis heeft het gemeentebestuur een straat

---

¹⁰ Timmer 111.

¹¹ Timmer 55.

¹² Timmer 130-131.

achter het wandelbos naar hem vernoemd. Kerkvoogden van de Hervormde Kerk aan het begin van de negentiende eeuw waren de heren U.J. Groenier en B. Haitzema.

De Nederlands Hervormde Kerk die in de 13^e eeuw was gebouwd en in de 15^e eeuw moest worden voorzien van een nieuwe kapel werd in begin van de twintigste eeuw gerestaureerd.¹³ Het voorstel voor restauratie kwam van het college van kerkvoogden en was ondertekend door voorzitter H.J. Wichers en secretaris mr. H.I. Schönfeld. De eerste was burgemeester en de tweede was wethouder. Het was dan ook niet verbazingwekkend dat het college van B&W met het voorstel instemde. Een raadscommissie bestaande uit de heren Van Dijk, Phaff en Frankforter moest het voorstel beoordelen en kwam met een positief advies.

Een andere dominee met een paar nevenfuncties was de dominee Marinus Mooij van de Vrije Evangelische Gemeente. Hij was naast dominee, staatsonderwijzer en redacteur bij de Nieuwe Winschoter Courant.¹⁴ Zo is al vroeg te zien dat vele notabelen in de gemeenten vele functies bekleedden.

Winschoter schoolleven in de negentiende eeuw

Winschoten had ook al sinds lang een school. Lange tijd was hier maar een onderwijzer. De school stond zeer centraal aan het Marktplein.¹⁵ De schoolmeester woonde in die dagen nog naast de school. In 1809 kwam er van bewoners van het Zuiderveen het initiatief om een tweede school te stichten. Deze school werd in de Molenhorn gevestigd. Later werden er nog hulschooltjes gesticht aan het Oostereinde en op het Zuiderveen en aan de Bovenburen. De gemeenteraad wilde in de jaren zestig een armenschool oprichten. Burgemeester Venema wilde het echter niet en kwam met allerlei pedagogische overwegingen aan waarom een armenschool slecht zou zijn.¹⁶ Tevens zou het de schaamte van de mindergegoeden alleen maar verder opwekken. Burgemeester Venema kreeg na lange beraadslagingen uiteindelijk de gemeenteraad achter zich met vijf tegen vier stemmen en kwam er geen speciale armenschool, maar bleven de kinderen van de minder goeden naar alle scholen gaan.

In 1832 werd het Winschoter Gymnasium opgericht.¹⁷ Doch al voor dat jaar was er een Latijnse School in Winschoten. Deze viel volgens een resolutie van de burgemeesters en de raad van de Stad Groningen, die de superioriteit over het Oldambt uitoefende, uit 1616 onder leiding van de jongste predikant van de Nederlands Hervormde Gemeente in Winschoten. Deze Latijnse School verdween in de achttiende eeuw echter. In 1813 vroeg de onder-Prefect mr. J.R. Modderman om een hogeschool in Winschoten. De gemeenteraad oordeelde echter negatief. In 1829 vroeg de rector Johannes Ijpelaar van de Veendamse Latijnse School, of hij in Winschoten een school mocht vestigen. Ook nu antwoordde de gemeenteraad negatief. In 1832 werd er een derde poging in het werk gesteld. Deze poging kwam uit de burgerij zelf. Vier belanghebbenden moesten de zaak verder voorbereiden, het waren ds. Berend Hendrik

---

¹³ Timmer 140-144.

¹⁴ Timmer 163.

¹⁵ Timmer 172-176.

¹⁶ Timmer 185-191.

¹⁷ Timmer 192-198.

Steringa Kuijper, mr. Bernard Wichers, mr. J. Fresemann Viëtor en J.E. Feisser.¹⁸ 31 Winschoters verklaarden zich bereid om jaarlijks 200 gulden schoolgeld te betalen om zo een bijdrage in de kosten te leveren. De commissie belast met de voorbereiding verzocht op 23 augustus 1832 aan het gemeentebestuur goedkeuring voor het oprichten van een school. Het gemeentebestuur stemde direct hiermee in, wel moest er een curator benoemd worden, dat werd wethouder mr. H.J. Engelkens. Deze in 1833 opgerichte hogeschool mocht zich bij dispositie van de minister van Binnenlandse Zaken vanaf 1842 gymnasium noemen.

In 1878 kreeg Winschoten naast een gymnasium ook een burgerschool.¹⁹ Later werd er ook een gemeentelijke Handelsschool opgericht en die snoepte weer leerlingen van de HBS af.

Hoe zag de gemeente Winschoten er uit in de eerste helft van de negentiende eeuw?

Beroepsstructuur

In de stedelijke kern floreerde de nijverheid. Meer dan een kwart van de beroepsbevolking was in de nijverheid werkzaam. In de nijverheid in Winschoten waren vooral de handwerkslieden en voornamelijk de detailhandel zichtbaar. Een tiental procent van de beroepsbevolking was gedurende de eerste helft van de negentiende eeuw werkzaam in de landbouw. Maar dat aandeel zakte wel in.

Op geneeskundig gebied had Winschoten niets te klagen. Het had namelijk de beschikking over vier doktoren op een totale bevolking van ruim tweeduizend. De doktoren waren de heren Cannegieter, Schönfeld, Wichers en Verlagen.

Winschoten was een gemeente met een bescheiden areaal aan landbouwgrond. Dat zou in de jaren daarna ook niet meer veranderen. Toch had de landbouw wel degelijk invloed op de beroepsstructuur in Winschoten. Het percentage aan boeren was rond de 10 procent.²⁰ Toch is daarmee niet de gehele invloed van de landbouw aangegeven. Die is namelijk nog groter en dat kwam voornamelijk door het aandeel van de landarbeiders die Winschoten aan de omgeving leverde. Winschoten lag precies op de rand van het veen en kleigebied van de provincie. Toch kwam er in het noordelijk en zuidwestelijk deel van de gemeente wel degelijk veen voor, dat is ook te zien aan de naam Zuiderveen bijvoorbeeld. Toch was Winschoten nooit een veenkolonie geweest. Het Zuiderveen werd pas in de eerste helft van de negentiende eeuw in cultuur gebracht. Daardoor groeide in die tijd ook het belang van de turfgraverij in Winschoten. Dit in tegenstelling tot de rest van het veengebied.

---

¹⁸ President van de arrondissementsrechtbank in Winschoten., Fresemann Viëtor was lid van Gedeputeerde Staten en notaris in Winschoten.

¹⁹ Timmer 198-201.

²⁰ Timmer 65.

Tabel 1:

beroepsstructuur van gezinshoofden in percentages ²¹					
Winschoten	1815	1829	1849	1869	1890
nijverheid	26,5	28,3	30,1	28,1	30,1
landbouw	11,4	9,2	8,5	6,5	5,7
handel	14,3	11,3	16,4	15,3	16,3
scheepvaart	4,2	3,1	4,8	5,5	2,9
economische diensten	2,9	3,1	3,3	5,2	5,5
maatschappelijke diensten	8,6	9,6	8,0	5,8	6,3
losse werklieden	22,1	22,6	23,1	21,3	22,2
zonder	9,9	12,9	5,8	12,3	11,0
n	544	699	883	616	821

Verder was de handel in Winschoten zeer sterk vertegenwoordigd net als de dienstensector die als je de maatschappelijke en economische diensten samentrekt rond de 10 % omvat. De scheepvaart en de scheepvaartindustrie zijn in Winschoten eigenlijk nooit echt van de grond gekomen en speelde daardoor ook een ondergeschikte rol. Verder was de horeca sterk vertegenwoordigd in Winschoten. Winschoten was een dienstenstad bij uitstek. En daarmee had het voor een groot deel van het veengebied een verzorgingsfunctie.

Waar Winschoten echter wel zeer goed in scoorde was op het gebied van overheid en onderwijs. In de sector overheid valt voornamelijk de sector juridische dienstverlening op. In Winschoten was namelijk een arrondissementsrechtbank gevestigd. Naast de arrondissementsrechtbank was er ook nog het lagere vreedegerecht, het latere kant ongerecht in Winschoten gevestigd. De arrondissementsrechtbank was in de provincie Groningen verder alleen gevestigd in Appingedam en de stad Groningen. Daarmee liet de rijksoverheid ook weten dat Winschoten de eerste plaats in het oosten van de provincie was. Dat werd ook nog eens onderstreept doordat Koning Willem I het behaagde om Winschoten een stadsregering toe te bedelen in 1825, nadat het op 11 februari 1816 al als stad van de zesde rang was erkend.²² Door de tijdgenoten werd Winschoten ook als stad gezien, hoewel het volgens de officiële CBS-criteria het geen stad was.²³ Winschoten had ook de vorm van een stad. Dat werd mede veroorzaakt door de omwalling. Er was sprake van een echte stedelijke kern. Het meest typerende was waarschijnlijk de aanleg van een echt wandelbos, dat enkele decennia in beslag heeft genomen.²⁴ De komvorming werd versterkt doordat de notabelen dicht bij elkaar aan de hoofdstraten hun huizen bouwden.

Dat Winschoten een sterkere groepering maatschappelijke diensten had kwam vooral door de aanwezigheid van de rechtbanken. In de maatschappelijke dienstensector komen namelijk veel advocaten, cipiers, en procureurs voor. Doordat Winschoten de rechtbank van eerste aanleg had kreeg Winschoten bijvoorbeeld ook een huis van bewaring. Tevens had de

²¹ Bron: structuuranalyses uit Voerman 443-447.

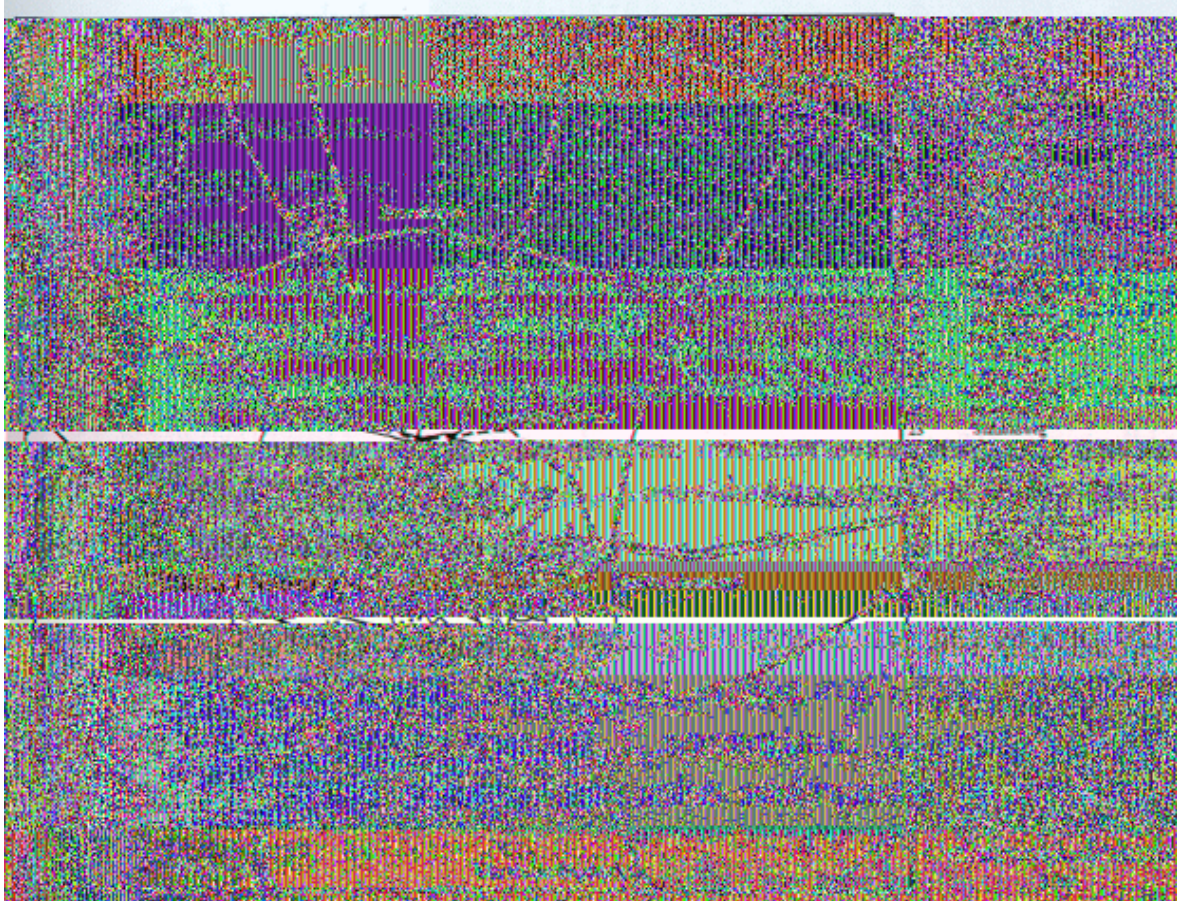
²² Timmer 8-9.

²³ Voerman 84.

²⁴ Voerman 92.

gemeente daardoor functies in de administratie van de indirecte belastingen, de registratie, de zegel-, griffie-, hypotheek-, kadaster-, en successierechten en de domeinen. De inspecteur daarvan zetelde dan ook in Winschoten. Dit zorgde ervoor dat Winschoten een koopkrachtige bevolkingsgroep kon binnenhalen.²⁵ Voor de beroepsbevolking betekende het verder dat meer dan de helft van de werkzame mannelijke gezinshoofden niet meer in Winschoten waren geboren.²⁶

Dat Winschoten een sterke handelsplaats was, mocht ook blijken uit het feit dat het de centrale marktplaats was voor het Oldambt en de Veenkoloniën. Hier werden de meeste

Figuur 2 Winschoten anno 1900 Bron: Voerman 171.

markten gehouden. Naast een aantal jaarmarkten waren er tevens een wekelijkse graan- en veemarkt.

Winschoten was aan het eind van de negentiende eeuw tevens een belangrijk verkeersknooppunt. In 1868 werd de spoorlijn Groningen Nieuweschans aangelegd. Verder was Winschoten een belangrijk knooppunt in het tramweganet in het Oostgroningse. Vanuit Winschoten kon je per tram naar Oudeschans, Ter Apel-Emmen, en Delfzijl. Dus naar alle

---

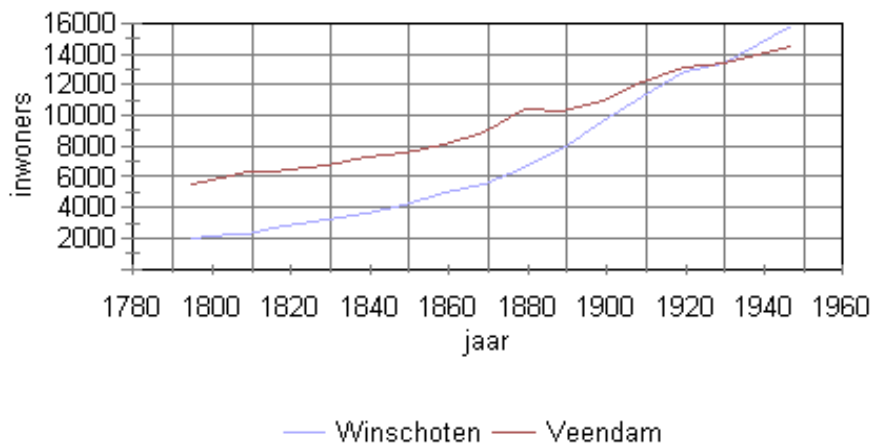
²⁵ Voerman 80.

²⁶ Potjewijd Leven 24.

kanten was er een ontsluiting per tram, dat gevoegd bij de verharde wegen in alle richtingen kan gesteld worden dat Winschoten zeer gemakkelijk te bereiken was.²⁷

Winschoten was een handelsstad bij uitstek. De handelaren waren dan ook gebaat bij goede infrastructurele verbindingen met de buitengemeenten. Ze oefenden dan ook grote druk op het gemeentebestuur uit om die te verbeteren.²⁸ Het initiatief ging echter uit van de Gedeputeerde Staten. De weg van Winschoten werd in 1840 verhard. Dit gaf de handelaren moed om voor nog meer verhardingen te pleiten. Dit werd gehonoreerd en zo werden de wegen naar Bourtange, Blijham, Oostwold, Beerta Nieuweschans ook verhard. De weg naar Oostwold was de laatste en de Oostwolderweg kwam gereed in 1868. Daarmee was Winschoten vanuit alle richtingen via verharde wegen bereikbaar.

Bevolkingsomvang

---

²⁷ De Weger 1-17.

²⁸ Timmer 85-97.

Gemeentebestuur Winschoten

Het gemeentebudget was niet abnormaal hoog in die dagen. In 1811 bedroegen de ontvangsten slechts 5423 gulden en de uitgaven 5043 gulden. In die tijd werd er alleen een hoofdelijke omslag geheven als er buitengewone uitgaven te doen waren, o.a. tot het verkrijgen van het salaris van twee nieuw benoemde veldwachters. Tijdens de Franse tijd werd in Winschoten een onder-prefectuur aangesteld, deze vertegenwoordigde de Franse Regering namens de gemeente. Tot onder-prefectuur in Winschoten werd de heer Jan Rimmels Modderman (**hier is ook een foto van**) benoemd. Modderman kwam uit de gemeenteraad van Veendam. De onder-prefectuur die verstrekte weer opdrachten aan het gemeentebestuur. Dit gemeentebestuur was het eerste gemeentebestuur dat Winschoten kende. Voor die tijd had Winschoten geen eigen bestuur. Het gemeentebestuur in de Franse tijd bestond uit de volgende personen: E. Post, Maire, Albert Busscher Adjunct-Maire, U.J. Groenier, E.K. Groeneveld, Hindrik Hindriks, Derk Mulder, T.F. Schelts, G. Eikema, Jan Takens, Derk Timmerman, Jan Albert Udes, Pieter Wichers. De Maire werd ondersteund door een secretaris de heer Johan Hendrik Henken. Gemeentesecretaris was de heer S. Stheeman, die de schoonzoon was van Eisso Post, en als keizerlijke postmeester was de heer Vinckers aangesteld.²⁹ De heer Eisso Post was ook in de tijd van de Belgische opstand nog burgemeester. Hij woonde op de plek waar nu het stadhuis is gevestigd. Busscher en Timmerman waren beiden apothekers, Eikema pelmulder, Stheeman was koopman en importeur, Schelts was stenbakker, Groenier was naaste steenbakker ook handelaar in bouwmaterialen, Groeneveld zou de latere Rijksontvanger worden en Jan Takens was landbouwer van het Zuiderveen. Van de andere leden zijn de beroepen niet bekend. Nadat de Fransen uit ons land waren vertrokken bleef de gemeenteraad bestaan, deze was nu verantwoording schuldig aan de gouverneur des Konings in Groningen, mr G.W.H. Baron van Imhoff. Eenderde van de leden moest om de twee jaar aftreden. Winschoten kreeg een gemeentebestuur van elf leden en dat was veel, vooral als het vergeleken wordt met Appingedam (4) en Delfzijl (8). Na 4 januari 1824 werden burgemeesters benoemd bij Koninklijk Besluit.³⁰ Tevens koos de gemeenteraad uit haar midden twee wethouders.

De gemeenteraad bestond midden jaren twintig uit de volgende leden:

- wethouder mr. H.J. Engelkens, rijkskassier (38)
- wethouder mr. J.J. Meder, advocaat en procureur (36)
- A. Busscher, apotheker (47)
- G. Eikema, pelmulder (53)
- H.H. Geertsema (vroeger heette hij Hindrik Hindriks), landbouwer (55)
- E.K. Groeneveld, ontvanger der directe belastingen (54)
- U.J. Groenier, handelaar in bouwmaterialen (50)
- J. Mesting, handelaar in ijzerwaren (60)
- D. Mulder, winkelier (65)
- J. Takens, Landbouwer
- H. Vinke, winkelier (44)

---

²⁹ Potjewijd Leven 13.

³⁰ [Http://www.dordt.nl/eigenaardig/txt/burg.htm](http://www.dordt.nl/eigenaardig/txt/burg.htm)

Hieruit blijkt dat veel middenstand in de gemeenteraad is vertegenwoordigd. Verder zijn er twee landbouwers en een drietal personen uit de dienstensector vertegenwoordigd. In 1837 volgt Engelkens Eisso Post op als burgemeester.³¹

In 1851 treedt er een nieuwe gemeentewet in werking. Na deze wet komt er ook een nieuwe gemeenteraad. In deze gemeenteraad, onder leiding van burgemeester Engelkens, hebben vele notabelen zitting. Dat was ook redelijk logisch, want van de ruim 4000 inwoners hadden er 221 stemrecht. Van deze 221 mensen kwamen er 155 op om te gaan stemmen. De raadsleden waren:

- mr. B. Haitzema Viëtor notaris (37)
- mr. R. De Sitter notaris (66)
- mr. J.D. Lewe Quintus kantonrechter (40)
- mr. W.C.J.J. Cremers griffier bij de rechtbank (43)
- Derk Mulder, zoon van oud-raadslid Derk Mulder, zilver- en goudsmid (60)
- Jan Takens, zoon van oud-raadslid Jan Takens, landbouwer
- Hindrikus Roelfsema tabaksfabrikant (41)
- Gerardus Azings Venema arrondissementsijker (43)
- Geert Aukes de Boer huisverwer (44)
- Hendrik Mulder winkelier (44)

Dit lijstje overziend blijkt dat de mensen in de dienstensector een meerderheid in de raad hebben. De winkeliers en middenstand zijn duidelijk minder vertegenwoordigd dan de jaren voorheen. In 1854 treedt burgemeester Engelkens af en wordt hij opgevolgd door raadslid Gerardus Azings Venema.³² De burgemeester is dus weer uit eigen gelederen afkomstig hoewel Venema niet in Winschoten, maar in Sappemeer was geboren.³³ Hij heeft in zijn periode die tot 1866 liep vele moeilijkheden gehad, wat onder meer bleek uit het feit dat vele gemeenteraadsleden weigerden wethouder te worden. Hij werd opgevolgd door de succesvolle koopman en winkelier Albert Koops Lzn. Die was in 1863 tot de raad toegetreden en dus in korte tijd tot burgemeester gepromoveerd.³⁴ Hij werd opgevolgd door Maurits Aernoud Diederik Jolles, toen 25 jaar, in 1874. Hij was voordien burgemeester van Nieuwe Pekela en was geboren in Amsterdam. Hij was de eerste burgemeester van buiten. Jolles bleef maar vier jaar en negen maanden in Winschoten, want hij werd daarna benoemd tot burgemeester in Assen. Een burgemeester van buiten was dus niet zo geslaagd en daarom werd weer in eigen kring rondgekeken. In 1866 was notabele Wubbo Pott Azn tot de raad toegetreden. Wubbo Pott werd opvolger van Jolles. Pott moest zich, door omstandigheden buiten zijn toedoen, terugtrekken in 1885. In de gemeenteraad waren inmiddels vele nieuwe gezichten te zien en een van die gezichten was Gerhardus van Kregten, oudste zoon van manufacturier Jan Aikes van Kregten. Die werd in 1879 wethouder en in 1885 tot 1890 burgemeester. In 1883 waren nog steeds slechts 409 mannen gtemgerechtigd.

---

³¹ Potjewijd Leven 19.

³² Potjewijd Leven 29.

³³ Potjewijd Leven 38.

³⁴ Potjewijd Leven 39.

Rob van der Velde, *Sociale achtergrond van politieke elite in Veendam en Winschoten*

De kandidaatstelling voor de gemeenteraad geschiedde binnen een kleine groep van notabelen die binnen de sociëteit met elkaar omgingen.³⁵ Deze groep had veelvuldig onderling contact. Zeker toen er voor het eerst een socialist in de raad werd verkozen. In 1887 treedt de heer Eelko Brader Bzn tot de raad toe.³⁶ Hij was een succesvol timmerman die erom bekend stond dat hij zeer goede schoorsteenmantels kon leveren en plaatsen. hij kwam op voor inkomensverbetering voor arbeiders.

Burgemeester Van Kregten trad op eigen verzoek af en werd opgevolgd door burgemeester H.J. Wichers. Hij was geen Winschoter en kwam als burgemeester van Delfzijl naar Winschoten.

Kerkleven in Timmer staan nog namen en functies die nog met elkaar verweven moeten worden.

---

³⁵Potjewijd Leven 43.

³⁶ Potjewijd Leven 44-45.

Bijlage:

Gedicht Nicolaas Beets Te Winschoten uitgesproken tijdens het bezoek van Zijne Majesteit Koning Willem III aan Winschoten.³⁷

VADERLANDSCHE UITBOEZEMINGEN

TE WINSCHOTEN.

23 Mei 1873.

AAN DEN KONING.

Winschotens vreugde stijgt ten top;
Het Slaat zijn vrolijkste oogen op;
Het heeft de maar vernomen:
Uw Koning is gekomen
Uw koning uit denzelfden stam
Waaruit het paar zijn oorsprong nam
Dat, op de naaste heuvelen .
HERWINNEN kwam of SNEUVELEN
Uw Koning, van hetzelfde bloed
Het.zelfde hart, den zelfden moed,
Die even gaarn' zijn leven
Voor uw behoud zou geven.
De Koning, aan het hart zoo dier,
Die vijf en twintig jaren schier
Een koningsstaf deed vonkelen
Waarom de olijven kronkelen.
Hij kwam, hij kwam op aller wensch;
Ook voor dees noordelijkste grens
En grensplaats zijner staten,
Heeft hij den Haag verlaten.
ZIJN wenk onthulde 't denkgesticht,
Ter heilger standplaats opgericht, —
Hoe klopten toen de harten,
Die alle volken tarten;
Die alle volken tarten om
Te wijzen ruimer heiligdom
Voor Vrijheid, Eendracht, Orden
Dan Neerland is geworden;
Te wijzen vaster liefdeband
Dan Nassau hecht aan Nederland,
Dan Nederland blijft snoeren
Aan die zijn sceppter voeren!
Gegroet, die komt op aller beêê
Gegroet, die komt van Heilgerlee,

---

³⁷ <http://www.hum.uva.nl/dsp/ljc/BeetsNic/> (7-6-02)

Gegroet, gegroet, o Koning,
Met vreugde- en dankbetooning!
Winschoten was een dorp, niets meer,
Toen Nassau krenkte 't Spaansche heir ;
Nu pronkt het bij uw steden,
Maar nooit zoo fier als heden!
Nooit zoo hoovaardig, zoo verblijd,
Als nu gij in zijn midden zijt.
In 't midden van zijn zonen
Uw aangezicht komt toonen.
Nu frissche jeugd en ouderdom
U roepen mogen 't wellekom,
En maagdelijke vingeren
U groen en bloemen slingeren;
Nu vaderlandsche moedermin
De jongsten van uw groot gezin
In de armen op mag heffen,
Op dat ze uwe oogen treffen;
Nu u de mannen-trouwen kracht
Van 't breedgeschouderde geslacht,
Dat hier mag ademhalen,
Van 't voorhoofd toe mag stralen.
Nu, in dees langgewenschten stond,
De eenstemmigheid van hart en mond,
O Koning! voor uw ooren
De bede mag doen hooren;
De bede: Koning! leef, regeer,
Nog lang in vrede, macht en eer,
God dekke uw hoofd en wegen
Met allerhande zegen!
Van waar de Dollart met zijn slijk
Deze oorden vruchtbaar maakt en rijk,
Tot waar de Zeeuwsche stroomen
Hun Leeuw zien bovenkomen;
Van waar de Rijn langs Lobith spoedt,
Tot waar het Vlie de wimpels groet,
De wimpels op de stengen ,
Die de oostergaven brengen;
In Noord en Zuiden, Oost en West,
Waar zich uw vorstlijk oog ook vest
Zie 't Neerlands vrije zonen ,
Eendrachtig samenwonen.
Hun vrijheid, door het dierbaarst bloed
Gekocht, verworven, en behoed,
En allen braven heilig,
Is bij uw schepter veilig.

Uw troon gegrond op dank en deugd,
Die driemaal honderd jaren heugt,
Dien liefde en trouw ommuren,
Zal tijd en lot verduren.
„„Oranje boven!“ blijft de kreet,
In nood en dood, in lief en leed;
Geen andre ga daar boven
Dan waar wij God meêêoven.